

התערערו התצורף האסטרטגי של ישראל

רון טירה

מבוא

באחרונה מתערערת הסביבה האסטרטגית שבה פועלת ישראל, עד כדי איום בקריסת חלקים ניכרים מהתצורף שעליו התבססה מדיניותה. אחד הממצאים הבולטים הוא, שלנוכח היעלמותם או דעיכתם של מרב השחקנים "כבדי המשקל" בעולם הערבי, נותרה סעודיה גורם כמעט אחרון שעדיין פועל בעיקשות לבלימת איראן, והמסוגל להוות איזון לתורכיה. החולשה הפוקדת את העולם הערבי נהפכת באופן בלתי צפוי לבעיה של ישראל, ומגבירה את החיכוך שלה עם המעצמות האזוריות שמעבר למרחבי סייקס-פיקו – המנסות להעמיק את השפעתן בזירה. על רקע זה הופכת במפתיע סעודיה למדינה הקרובה ביותר לישראל בקריאת המפה האזורית ובווקטור הפעולה האסטרטגי.

בצדה האחר של הגבעה קוראת איראן את אותה המפה. מאבקה של סעודיה לבלימת איראן הרי משתרע מתימן, דרך עיראק ומצרים ועד לבנון. רגע מכונן ששינה את טבעו של מאבק זה היה ההתערבות הלא שגרתית והישירה שלה בבחריין. באפקטיביות היחסית של בית סעוד ובאסרטיביות המתגבשת בהדרגה, נעשה בית המלוכה ליעד עיקרי של איראן. ייתכן אפוא שבשלב הבא תתמקד איראן באתגור בית המלוכה הסעודי, וחיוני להכיר בחשיבות הישרדותו. אם ייפול בית סעוד, קיימת סכנה לדעיכת שארית ההתנגדות הערבית לאיראן.

התערערו הסביבה האסטרטגית עלולה גם להערים קשיים חדשים בפני הניסיון להגיע להסדר ישראלי-פלסטיני. ואכן מרב השחקנים שהשתתפו בעבר במתן מעטפת אסטרטגית תומכת להסדרים מדיניים נעלמו, נחלשו או שיחסייהם עם ארצות-הברית הצטננו.

רון טירה מחבר **המאבק על טבע המלחמה**, מזכר 96, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוקטובר 2008. משרת במילואים במחלקת תכנון המערכה של חיל האוויר.

התערערות התצרך האסטרטגי

כמה מייצבים חיוניים בתצרך האסטרטגי של ישראל התערערו או חשופים לחוסר ודאות:

קץ מאזן הכוחות איראן-עיראק: שנים נאבקו איראן ועיראק זו בזו, מאבק שהעסיק את שתייהן והגביל את אפשרות היווצרותה של חזית מזרחית אפקטיבית. פירוקו של המשטר הסוני-הבעת'יסטי בעיראק ונסיגת ארצות-הברית ממדינה זו יוצרים תנאים לערעור מאזן הכוחות ולהפיכת איראן לגורם הדומיננטי בעיראק.¹ איראן עלולה להגיע אל פתחה של ירדן, וכן ליצור "רצף שיעי" דרך עיראק וסוריה לדרום לבנון. באמצעים עקיפים וישירים איראן מפתחת "יכולת הגעה אסטרטגית" (strategic reach)² עד הים התיכון.

אי-יציבות במצרים: הוצאתה הפורמלית של מצרים ממעגל הלחימה בשנות השבעים ייצבה את התצרך האסטרטגי של ישראל, אך התפתחות לא פחות חשובה הייתה היווצרות שותפות אסטרטגית. השותפות התהוותה בהדרגה בשנים האחרונות, והתגלתה בבירור במלחמות 2006 ו-2008 ובמאבק לבלימת איראן. כיום מוקדם מדי להעריך להיכן פניה של מצרים, מה יהיה מעמד התנועות האסלאמיות, האם הכסף מסעודיה ימנע סחף במדיניות מצרים, והאם תישאר מצרים שחקן אזורי פעיל או תתכנס בעצמה. על כל פנים נוצר חוסר ודאות בשתי רמות: האחת – מעט מרוחקת – לעתיד המסגרת הפורמלית של הסכם השלום, והאחרת – מיידית יותר – לשותפות האסטרטגית.

בעקבות סילוק מובארכ נוצרה לצדדים שלישיים היכולת לאתגר את יחסי ישראל-מצרים. לדוגמה, כדי להגן על היחסים עם מצרים ישראל מחויבת בריסון כלפי חמאס, אך כך מתרחב חופש הפעולה שלו. ארגון חמאס יכול לשלוט בתוואי ההסלמה, ובמקביל ביכולתו להעלות את הלהבות לסף שבו תתקשה ישראל (על אף זיהוי המלכודת המדינית) להימנע ממבצע צבאי בעזה – והדבר עלול להביא הפעם לידי חיכוך דיפלומטי בין ישראל למצרים, שהתפתחותו קשה לחיזוי.

תורכיה משתנה: תורכיה הייתה שותפה ביצירת מאזן כוחות כלפי סוריה, ובמידת מה גם כלפי איראן ועיראק, אבל היא שינתה את מדיניותה. לתורכיה אין יריבות אסטרטגית של ממש עם ישראל, אבל קיים רצון של מנהיגיה לנכס יריבות עם ישראל כדי לקדם אינטרסים שלה עם צדדים שלישיים. מדיניות חדשה זו הניבה מהלכים כמו המשט לעזה, היוזמה התורכית-ברזילאית בנושא הגרעין האיראני, והקפאת היחסים בין ממשלות תורכיה וישראל. כן קיים פוטנציאל חיכוך הנובע מההסכם בין ישראל לקפריסין לפיתוח שדות הגז במזרח הים התיכון.

לאור המדיניות החדשה של תורכיה, הגדלת העקבה (footprint) האסטרטגית שלה באזור ובקרב בני ברית ושותפים פוטנציאליים, עלולה לצמצם את חופש הפעולה הישראלי. ואכן תורכיה הופכת לחלק ממסכת השיקולים האסטרטגיים

ואף המבצעים של ישראל. ואולם, כפי שידון בהרחבה בהמשך, העמדה הגיאופוליטית של תורכיה מורכבת מכדי לתייגה בפשטות כיריבה.

התערערוות המשטר העלאווי: לצה"ל יש יכולת מצוינת לאיים על המשטר העלאווי בדמשק, וזו אפשרה לישראל לרסן את סוריה וליהנות מארבעה עשורים שקטים למדי. יתרה מזו, בשנים שלפני נסיגת סוריה מלבנון השתמשה ישראל באיום על סוריה ועל הסדר המדיני הסורי בארץ הארזים כבמנוף לשמירת הרגיעה בצפון: לסוריה לא השתלם ליטול סיכונים ניכרים בשביל חזבאללה, וכל עוד שלטה בלבנון הקפידה סוריה לרסנו. אפקטיביות האיום על המשטר העלאווי אפשרה אפוא יציבות יחסית בכלל המערכת הצפונית.

הוצאת סוריה מלבנון הקטינה את השפעתה של דמשק בבירות, ולכן גם את אפקטיביות הריסון העקיף של ישראל כלפי חזבאללה. לבנון נסחפה במידה רבה מהיותה גרורה של סוריה להיותה לגרורה של איראן. ייתכן שגם מטעם זה מלחמת לבנון השנייה הייתה ממושכת יותר ויעילה פחות ממבצעים קודמים ודומים – מבצע "דין וחשבון" ומבצע "ענבי זעם". אפשר שישראל לא הפנימה את משמעות נסיגת סוריה מלבנון בשנת 2005, ומכאן הקשיים ליישם בשנת 2006 את קווי הפעולה שצלחו באופן יחסי בשנים 1993 ו-1996.

המרי הנוכחי בסוריה מציב סימני שאלה בדבר עתיד המשטר העלאווי. המצב המוכר מהעבר מבטיח יציבות, שכן המשטר העלאווי פגיע ולישראל יש נגישות צבאיות טובה אליו. אך אם ייפול המשטר, התוצאה המידית תהיה חוסר ודאות והתערערוות חלק מהמנופים המרסנים את סוריה. נראה שלשראל עדיף יריב מדינתי קוהרנטי שנקודות הלחץ עליו מוכרות היטב, על סכנת עיראקזיציה של סוריה, דהיינו התפרקותה למדינה כמעט כושלת. גם ממשל סורי חדש שיהא לוויין של תורכיה לא בהכרח יועיל לישראל, שכן הדבר עלול להחרیف את החיכוך של ישראל עם תורכיה ולשנות את טבעו, ולהעצים את סוריה. לכן, העלאוויים עשויים להיות מקרה ייחודי שבו האינטרס של ישראל שונה מהאינטרס הסוני לערעור שותפיה של איראן.

ארצות־הברית מאבדת אפקטיביות: ארצות־הברית היא המייצב העיקרי במזרח התיכון, אך מעמדה כנקודה הארכימדית של הגיאופוליטיקה האזורית מתערער. ראשית, ארצות־הברית יעילה פחות בבלימת יריביה, ופעילותה של איראן בעיראק נגד ארצות־הברית ופעילותה בנושא הגרעין מדגימות זאת היטב. הדבר גם נובע מכך שהממשל הנוכחי הסיר למעשה מסדר היום את אפשרות השימוש בכוח בזירות חדשות.³

שנית, בעלות־בריתה של ארצות־הברית נאלצות לבחון מחדש אם ההליכה בתלם האמריקני עדיין מבטיחה הגנה סבירה על האינטרס שלהן. הפניית הגב של הממשל האמריקאי למובארכ העלתה חששות בקרב המשטרים הערביים הפרו־

אמריקאיים. בד בבד, חוסר האפקטיביות של ארצות-הברית כלפי איראן, למשל בבחריין, אילצה את המלוכות הסוניות למלא את החלל האסטרטגי ולפעול בעצמן במאפיינים שבעבר כמעט לא נדרשו להם.

גם ישראל צריכה להיות מוטרדת מערעור האמינות האסטרטגית של ארצות-הברית, כפי שגם נלמד מהתכחשות ממשל אובמה למכתב הנשיא בוש מיום 14 באפריל 2004, מכתב שאושר בקונגרס כמעט פה אחד. אך הבעיה עמוקה יותר מהדיפלומטיה של ממשל אובמה או מהדיפלומטיה המחוספסת (בלשון המעטה) של ממשלת נתניהו. גם עם ניקסון לא היו יחסים חמים, ונתניהו לא רכש אוהדים גם בממשל של קלינטון. לממשל קלינטון הליברלי הייתה השקפה שונה מזו של הממשל השמרני של רייגן, למשל, אך עדיין רוב הממשלים האמריקאים בעשורים האחרונים (א) קראו ממפה אסטרטגית דומה ו-(ב) היו אפקטיביים יחסית במימוש מדיניותם – תהא המדיניות אשר תהא.

הבעיה השורשית היא, שלא ברור מהי המפה שלאורה ממשל אובמה מנווט. לא ברור אם הוא עדיין מפרש את המציאות על-פי פרדיגמה גיאופוליטית של חזית בעלות-ברית שיש לחזקן וציר של יריבות שיש להכילן. למשל, חוגים נרחבים בווינגטון מאמינים בקיומו של "אביב ערבי", והדבר מציב אותם בעימות עם מרבית שותפיהם באזור. במציאות קשה לאתר את ה"אביב", וקשה להצביע על מדינה ערבית אחת שבה כוחות ליברליים-דמוקרטיים קנו להם אחיזה.⁴ אפילו בקהיר המשחק מתנהל בין הצבא ומפלגת-השלוח שלו לבין התנועות האסלאמיות. וכן לא נראה שממשל אובמה מתייחס ברצינות הנדרשת לגלישת עיראק, תימן או לבנון לידי איראן: אלו אולי מגמות לא רצויות המצדיקות לשיטתו התנגדות נומינאלית, אך לא נראה שהממשל סבור שהן מצדיקות פעולה דרסטית או נטילת סיכון מיוחד. הממשל גם אינו פועל בנחרצות המתחייבת מכך שהמחנה הפרו-אמריקני מתפורר ונותרו לו רק שתי שותפות ודאיות ומשמעותיות במזרח התיכון – ישראל וסעודיה.

בד בבד, רצונו של ממשל אובמה – תהא מדיניותו אשר תהא – מתקשה להתממש. מאפגניסטן ופקיסטן, דרך עיראק ועד סוריה, רצונו של הממשל האמריקני אינו הופך למציאות. יריבות ושותפות כאחד (מאיראן, דרך

רצונו של ממשל אובמה מתקשה להתממש ואינו הופך למציאות. יריבות ושותפות כאחד למדו שאפשר להתעלם מרצונו של הממשל האמריקני בלי לשאת בתוצאות

תורכיה ועד סעודיה) למדו שאפשר להתעלם מרצונו של הממשל האמריקני בלי לשאת בתוצאות מיוחדות. לפיכך ארצות-הברית גם מודרת מתהליכים מרכזיים, כמו הרכבת הממשלה החדשה בלבנון, דחיקת צבא תורכיה מהפוליטיקה והחלפת הנהגתו והסכם הפיוס הפלסטיני. הירידה באפקטיביות האסטרטגית של ארצות-הברית גוררת ירידה באפקטיביות הדיפלומטית.

מנקודת מבט של ישראל, התוכן המדויק של מדיניות ארצות־הברית פחות מהותי. ישראל ידעה להסתדר עם הכתף הקרה של בוש האב ועם החיבוק החם של בוש הבן. מה שחיוני לתצורף האסטרטגי של ישראל הוא, שארצות־הברית: (א) תתפוס את עצמה כשחקן במשחק הכוחות האזורי; (ב) תממש ביעילות את מדיניותה הנבחרת.

לקראת הקרב האחרון: המאבק להישרדות בית סעוד

ייתכן שבמקום מחנות פרו־אמריקניים ואנטי־אמריקניים, נכון יותר לדבר היום על מחנה היציבות ומחנה השינוי. ישראל וסעודיה מבקשות למזער זעזועים בסטטוס־קוו, ועמן גם מדינות משפיעות פחות, כמו ירדן ומדינות המפרץ. איראן שואפת לערער את הסטטוס־קוו. בהיבט זה לפחות, גם תורכיה נמנית עם המחנה היריב, שכן אף היא שואפת לארגן מחדש את יחסי הכוחות. נדרש עוד זמן כדי לקבל פרספקטיבה בדבר יחסו של ממשל אובמה למארג הכוחות במזרח התיכון. על כל פנים, ככל שהדברים נוגעים לפרספקטיבה של בית סעוד התמונה כבר מתבהרת: סעודיה נותרה כמעט לבדה. לשיטתו של בית המלוכה הסעודי, העסקה האסטרטגית עם ארצות־הברית – נפט תמורת ביטחון – מאבדת מתקפותה,⁵ וזה משני טעמים:

ראשית, בעיני בית המלוכה שינתה ארצות־הברית את מדיניותה, והיא מותירה את בית סעוד להתמודד בעצמו עם אתגריו מבית ומחוץ.⁶ הדבר גורם פערים ההולכים ומתרחבים בין סעודיה לארצות־הברית, החל בדרישת ארצות־הברית לרפורמות דמוקרטיות במונרכיות הסוניות, דרך הדיאלוג שלה עם "האחים המוסלמים" במצרים, אופן הטיפול במשבר בבחריין, וכלה בנסיגת כוחותיה מעיראק בגישה של מעין "אחרי המבול", המביאה את איראן אל מפתנה של סעודיה.

שנית, סעודיה מעריכה שהאפקטיביות של ארצות־הברית פחתה, והיא החלה לחשוב במונחים של עידן פוסט־אמריקני.⁷ אף־על־פי ששליטי סעודיה משקיעים בהתקרבות אל סין, הודו ופקיסטן, הרי לא קיימת חלופה בדמות מעצמת־על אחרת אוהדת ויעילה יותר. אבל

סעודיה מבינה שהצורך בהסתמכות עצמית עלה, ושעליה לנסות ולמלא בכוחות עצמה חלק מהחלל שארצות־הברית מותירה מאחוריה. תובנה זו כבר מניבה עסקאות נשק בהיקף מצטבר של 70 מיליארד דולר, ועלולה להביא את סעודיה להערכה שהיא חייבת להחזיק נשק גרעיני.

לפי ראייתה של סעודיה, היא כבר איבדה את שותפותיה החשובות לחזית הערבית־הסונית. מובארכ נפל ועתידה של מצרים אינו ברור, ולאחר נסיגת ארצות־

סעודיה מעריכה
שהאפקטיביות של
ארצות־הברית פחתה, ולכן
החלה לחשוב במונחים של
עידן פוסט־אמריקני

הברית תהפוך איראן לגורם הדומיננטי בעיראק. מצב חדש וחמור זה אילץ את סעודיה לשנות אסטרטגיה. מי שבעבר העדיף לפעול מאחורי דלתיים סגורות ולחמוק מסיכונים, נדחף לפעולה גלויה וישירה בבחריין. באותה רוח חדשה של נועזות (ואולי בפזיזות) החלה סעודיה לפעול לערעור בעל-הברית של איראן בדמשק, הלוא הוא המשטר העלאווי.

בית סעוד נותר הלוחם העיקש העיקרי, האחרון אולי, לבלימת איראן. מהשקעת מיליארדי דולרים במצרים, דרך רתימת נשק הנפט ומאבקים בתוך אופ"ק, מאבק על הערוצים לפקיסטן והודו, ועד הניסיון להרחיב את ה-GCC ולהפוך את הארגון הזה למעין נאט"ו סוני, בית המלוכה הסעודי מנסה לשרטט את קו העצירה של איראן. כך הוא הופך עצמו למטרה עיקרית של איראן. בכל אחת מהזירות עומדים למבחן שני הצדדים, והמלחמה מתנהלת גם בחצי האי ערב. נוסף על תימן ובחריין, ההתססה מתנהלת בקרב השיעים במזרח סעודיה, ודווח שמשמרות המהפכה החלו בהכשרת צבא מהדי לפעולה נגד בתי המלוכה של חצי האי.⁸ יש מקום להערכה שצפויים מהלכים מתגברים של איראן נגד בית סעוד.

ערעור בית המלוכה הסעודי, בפעולה ישירה או באמצעים עקיפים, עלול להביא את איראן אל סף היכולת למוטט סופית את הסדר האזורי המוכר. כן יש חשש מפני תפניות אסטרטגיות הנובעות מחילופי דורות בהנהגת בית סעוד, או מהערכה של סעודיה שהמאבק באיראן מסוכן מדי וסיכויי הצלחתו נמוכים מדי, ולפיכך על סעודיה לחפש מודוס ויונדי המבוסס על הכרה בבכירותה של איראן.

מכאן חשיבותו הרבה של בית סעוד לישראל. נוכח הפערים התרבותיים קשה לדבר על שותפות גלויה בין ישראל לסעודיה. ואולם שתי המדינות קוראות באופן דומה את המפה האסטרטגית ונעות בווקטורים אסטרטגיים מקבילים, ולכן יש מקום לבחינת הרחבת הדיאלוג ביניהן.

ערעור בית המלוכה הסעודי עלול להביא את איראן אל סף היכולת למוטט סופית את הסדר האזורי המוכר. מכאן חשיבותו הרבה של בית סעוד לישראל. שתי המדינות קוראות באופן דומה את המפה האסטרטגית ונעות בווקטורים אסטרטגיים מקבילים

הפלטנינים: התערעורות המעטפת האסטרטגית להסכם

השינויים והזעזועים המתוארים במאמר זה יוצרים סדקים נוספים במסד האסטרטגי האמור לשרת את ישראל בהגעה להסדר עם הפלטנינים. כבר בנתוני הפתיחה המערכת הפלטנינית סובלת מקשיי קוהרנטיות, בין השאר משום שפועלים בה כוחות צנטריפוגליים כמו ממשלת הרשות, ממשלת חמאס וכוחות חוץ-ממשלתיים חזקים. קשה לייצר שיווי משקל עם גורם הסובל מפרגמנטציה

ומריבוי כוחות המושכים לכיוונים שונים. בעיות אלה מוחמרות בשל התערערוות הסביבה האסטרטגית והמעטפת המדינית האמורה לאפשר את השגת ההסכם וקיומו לאורך זמן. הפלסטינים יתקשו להציג הסדר בלי לקבל תמיכה בין-ערבית ממשית, ודאי לנוכח אופוזיציה פנימית. אך התמיכה הבין-ערבית ניתנה בעבר בעיקר על ידי מובארכ, שהיה השחקן העיקרי שפעל להחלשת חמאס והכלתה בתוך המערכת הפלסטינית. סילוקו של מובארכ מהזירה והתגברות הכוח הפוליטי של הזרם האסלאמי במצרים, המקורב לחמאס, יוצרים פערים במעטפת התומכת של הסדר עתידי.

תוכנית "מפת הדרכים", למשל, זכתה לברכתן של מצרים, סעודיה, ירדן ובחריין. לא ברור אם נוכח המגמות החדשות במצרים והמתחים בין ארצות-הברית לבין המונרכיות הסוניות, יוכל הממשל האמריקני לסייע בגיוס חזית דומה. כאמור, גם האמינות האסטרטגית של ארצות-הברית בעיני שני הצדדים התרופפה, ואין זה עוד מובן מאליו שהיא תוכל לספק, כבעבר, את המשענת האסטרטגית הנדרשת להסכם.

לעניין זה קשורה השאלה, האם ישראל רשאית להניח שארצות-הברית תפעל ביעילות נגד שחקנים שינסו לאתגר את המציאות שתיווצר לאחר הסכם ישראלי-פלסטיני. מהתבוננות בהתנהלות ארצות-הברית מעיראק דרך סוריה ועד לוב, לא נראה שהממשל הנוכחי מוכן ליטול סיכונים או לשלם מחיר אסטרטגי משמעותי. ולא רק הזיכרון מהשנים 1967 ו-1970 אמור לעמעם את התיאבון של ישראל לערבויות בינלאומיות; גם הזיכרון הטרי: הקהילה הבינלאומית נכשלה ביישום מנגנוני האכיפה של החלטת מועצת הבטחון 1701 וכשלה לחלוטין בהסדרה הביטחונית של הגבול עם עזה-מצרים בשנת 2005 אגב ההינתקות של ישראל מעזה.

חששות אלה מתגברים לנוכח התעצמות העקבה (footprint) האסטרטגית של איראן לחופי הים התיכון, ובכלל זה חדירה דרך עזה לתוך המערכת הפלסטינית. האפקטיביות והנועזות של איראן מתגברות, ואין היא מהססת לאתגר את הסדר האמריקני הקיים, את הקליינטים של ארצות-הברית ואת ארצות-הברית עצמה. הסדרי השלום הקיימים עם מצרים ועם ירדן, והסדרים שיושגו בעתיד הקרוב, חשופים אפוא לשני כוחות העלולים לערערם: איראן, ולחץ על המשטרים מצד כוחות "האביב הערבי".

יש שתי שאיפות-על של ישראל בכל הסדר עם הפלסטינים – יהא תוכנו אשר יהא. הראשונה, שההסכם ייושם במציאות ולא יהיה בחזקת אות מתה. והשנייה המשלימה היא, שהמציאות שיוליד ההסכם תהיה יציבה ותוכל לעמוד לאורך זמן בניסיונות לאתגרה. למרבה הצער, המסד האמפירי המאפשר לקבוע ששאיפות אלה הן בנות השגה הולך ומתרופף.

הזדמנויות

ככל שאיראן מתערבת בזירות נוספות או מעמיקה את מעורבותה בזירות קיימות כך היא מתקרבת למתיחת־יתר (overstretching). התוצר הגולמי של איראן נמוך מזה של ארגנטינה או של דרום אפריקה, והתערבות אזורית בקנה מידה נרחב מקשה על כלכלת איראן. שיטת הפעולה של איראן נסמכת על שלוחים לא־מדינתיים ואוהדים מקומיים ולכן היא חסכונית במשאבים, אך אימוץ אסטרטגיה נבונה בידי יריבותיה עשוי לשאוב אותה למתיחת־יתר.

הזדמנויות נוספת טמונה בסימנים להתחדשות התחרות ההיסטורית בין הפרסים לבין העות'מאנים, העשויה להפוך לציר עיקרי של הדינמיקה הגיאופוליטית האזורית. נוכח פוטנציאל זה, תמוה שהקו האסטרטגי התורכי מסייע לעתים לאיראן יותר משהוא מסכל את מאמציה, למשל בתחום הגרעין. ואכן האינטרסים של תורכיה ושל איראן עשויים להתנגש במרכז אסיה, בעיראק ובסוריה. בשנים האחרונות ביקשה תורכיה להתקרב למשטר העלאווי, אך המהומות בסוריה יצרו סכנה לעתיד המשטר ואפשרות לעליית כוחות סוניים. יש לזכור שהעות'מאנים (בעצמם סונים) שלטו בסוריה מאות שנים באמצעות האליטה הערבית־הסונית המקומית. לפיכך ייתכן שמתפתחת תחרות על השליטה בסוריה בין איראן והעלאוויים לבין תורכיה וכוחות של סורים־סונים.

זירת תחרות אפשרית נוספת היא לבנון. ראשית, תורכיה מנסה לרכוש השפעה בארץ הארזים. שנית, אף שסוריה נמנעת מלהגדיר את מצבה האסטרטגי כמצב של תחרות עם איראן וחזבאללה על ההגמוניה בלבנון, הרי איראן וחזבאללה ניצלו את נסיגת הכוחות הסורים [גם אם זה לא נכון לשונית, הרי שבכל מסמך של ישראל הם כונו "הכוחות הסורים בלבנון"] מלבנון כדי להחליף את סוריה כגורם הדומיננטי בלבנון. אם יסתיימו אירועי "האביב" בסוריה, אפשר שהאסטרטגיה של ישראל, הדיפלומטית והצבאית, צריכה לכוון לחזרתה של סוריה ללבנון בתמיכת סעודיה (הסכם טאאיף שני), וזאת לשם השגת שלוש מטרות: (א) חזרה למציאות שבה אפשר לרסן את הנעשה בלבנון באמצעות לחץ על סוריה. (ב) יצירת מתחים בציר איראן־סוריה־חזבאללה. (ג) שימור מרחב הפרדה גיאופוליטי בין תורכיה לישראל. מבחינת ישראל רצוי שסוריה ולבנון תמצאנה באוריינטציה סעודית, ולא באוריינטציה תורכית או איראנית. האינטרס של ישראל הוא במאזני כוחות ולא בדומיננטיות ערבית, של איראן או של תורכיה, וסעודיה נותרה השחקן הערבי האחרון שעדיין יש ביכולתו לאזן את איראן ואת תורכיה.

לפי ההשקפה המסורתית של ישראל, התנאים הגיאופוליטיים יוצרים שותפות אינטרסים בין ישראל לתורכיה, שהחלה בבלימת משטרים פאן־ערביים, התפתחה לבלימת משטרים ערביים פרו־סובייטים, והייתה לזהות אינטרסים בבלימת איראן. אבל לא ברור אם בחישוביו העכשוויים של ארדואן הוא רואה חזית אסלאמית

מול ישראל, או חזית עם ישראל וסעודיה מול איראן, או חזית עם איראן וסוריה מול הכורדים, או שאין ברצונו להתחייב לחזית כלשהי.

יתרה מזאת, מדיניותה של תורכיה נראית גולמית ולא בשלה; ולראיה, ההפכפכות כלפי סוריה; חוסר ההחלטיות בין הרצון לשתף פעולה עם איראן (אפילו צבאית, נגד הכורדים) לבין הרתיעה מהתפשטות השפעתה; האיום בניתוק היחסים עם האיחוד האירופי אם תשמש קפריסין נשיאה תורנית, ובד בבד ההסכמה להצבת מכ"ם של נאט"ו להתרעה מפני טילים שישוגרו מאיראן; ועד האיום בהפעלת כוח צבאי נגד קפריסין ונגד ישראל. גם לא ברור עד כמה תורכיה מונעת משיקולים אסטרטגיים, אידיאולוגיים או כלכליים, כמו האינטרס הכלכלי בשדות הגז במזרח הים התיכון, שייתכן שישאל לא הבינה את משמעותם של שדות גז אלה בעיני תורכיה. האמביוולנטיות של תורכיה עלולה ללוות אותנו בשנים הקרובות.

החדשות הרעות מבחינת ישראל הן, שווקטור הפעולה התורכי אינו ברור ואולי אינו מגובש; החדשות הטובות – שכל האפשרויות עדיין פתוחות. לפיכך ישראל צריכה לחפש את המשותף עם תורכיה ולמצוא תהליכים שבהם אפשר לערב אותה, ובד בבד לחפש את השותפויות הנחוצות לאיזון כוחה.

משמעויות צבאיות

להתערערוות התצורף האסטרטגי של ישראל יש שתי משמעויות צבאיות מנוגדות לכאורה: מצד אחד היעלמות הגורמים המייצבים או דעיכתם מעלה את הסיכון להתפרצות צבאית; מצד שני, הרצון להגן על הסכמי השלום הקיימים ולהימנע מהסתבכויות מיותרות, שהשלכותיהן קשות לחיזוי, מגביל את חופש הפעולה הצבאי של ישראל. בתנאים הנוכחיים מתפתחת א־סימטריה בין ההישגים המדיניים־האסטרטגיים הצנועים האפשריים במערכות צבאיות, לדוגמה בעזה,

לבין פוטנציאל הנזק האזורי הרב הכרוך בהן. לכן יש צורך בהאצת ההתעצמות הצבאית ובבניין כוח הולם לאתגרים החדשים, אבל בצד ריסון מוגבר בהפעלת הכוח.

בניין כוח: בכל הנוגע בתהליכים לטווח ארוך של בניין כוח, יש לבחון האם די בעובדות הידועות היום כדי לספק לישראל התראה אסטרטגית בדבר האפשרות לתפנית במדיניות מצרים או להתגבשות עתידית של חזית מדינתית מזרחית. יש לוודא שצה"ל לא יופתע מאפשרות שובו של היריב המדינית. יש גם צורך לרענן

האם די בעובדות הידועות היום כדי לספק לישראל התראה אסטרטגית בדבר האפשרות לתפנית במדיניות מצרים או בדבר התגבשות עתידית של חזית מזרחית?

את הלוגיסטיקה ואת היכולות המאפשרות לצה"ל לנצל את אפשרויות הפעולה בקווים פנימיים. בעשורים הראשונים לקיומו של צה"ל הייתה הפעולה בקווים

פנימיים מעיקרי יתרונותיו היחסיים, אך בעשורים האחרונים נוצר בטעות רושם שהצורך מתעמעם.

מאחר שאיראן מפתחת "יכולת הגעה אסטרטגית" (strategic reach) לישראל, ולמעשה כבר פיתחה יכולת עקיפה לניהול מערכה נרחבת נגד ישראל,⁹ צריכה ישראל לבחון מהו הרעיון האסטרטגי הנגדי ומהו בניין הכוח שימנע גירעון ביכולות הקרנת העוצמה (power projection) ארוכת-הטווח. המתחים האסטרטגיים נוגעים כיום למעצמות אזוריות שאינן גובלות עם ישראל לא פחות משהם מתייחסים למדינות גובלות; והמעצמות האזוריות הלא-גובלות הן לעתים חזקות יותר מהמדינות הגובלות. יש אפוא צורך הן בהתעצמות כמותית והן בשיפור היכולת להקרנת עוצמה ימית ואווירית ארוכת-טווח.

הפעלת כוח: היחסים עם מצרים (וירדן) הם נכס ראשון במעלה, ולכן התהליכים המתרחשים באזור מחייבים את צה"ל לתכנן מערכות עתידיות נגד צדדים שלישיים תחת שיקולים שונים מבעבר. אין לקבל עוד הנחת עבודה ולפיה מצרים תגבה את ישראל בעתיד כפי שגיבה אותה מובארכ ב־2006 וב־2008. הנחת העבודה צריכה להיות, שהממשל של מצרים בעתיד, יהא אופיו המדויק אשר יהא, יתקשה לעמוד מנגד בעוד צה"ל פועל במשך שבועות ארוכים. לכן יש להיערך למציאות שבה מערכות נגד צד שלישי – אם תהיינה בלתי נמנעות – תהיינה מוגבלות ולא תימשכנה יותר מיממות בודדות, שבהן יוכל עדיין הממשל המצרי להבליג. יש צורך אף יותר מבעבר למזער נזק סביבתי, ולשקול בהתאם לנסיבות גם את חלופת המגננה. גם מהשיקול האסטרטגי כלפי תורכיה עלולים להתפתח אילוצים כאלו.

לבסוף, מתגבר החשש שההתכנסות תחת כנפי ארצות-הברית איננה מבטיחה עוד כבעבר מידה מספקת של הגנה על הביטחון הלאומי. לכן מתחדד הצורך בהסתמכות עצמית, לרבות בנושא הגרעין האיראני. ייתכן שיש דעות שונות בשאלה האם ישראל צריכה לתקוף באיראן,¹⁰ אך קשה מאוד להמשיך ולהחזיק בדעה שיששראל אינה צריכה לתקוף מהנימוק שארצות-הברית תספק את הסחורה בדרכה שלה. הנחת עבודה מבוססת יותר היא, שהממשל של ארצות-הברית לא יצליח למנוע התקדמות של איראן בתוכנית הגרעין.

ההתכנסות תחת כנפי ארצות-הברית אינה מבטיחה עוד, כבעבר, מידה מספקת של הגנה על הביטחון הלאומי. לכן מתחדד הצורך בהסתמכות עצמית, לרבות בנושא הגרעין האיראני

מדיניות ישראל: אתגר בשלושה יקומים מקבילים

אחד האתגרים המורכבים של ישראל הוא ההכרח לפעול בו בזמן בשלושה יקומים מקבילים, כשכל אחד מהיקומים מתנהל על-פי חוקי מכניקה שונים (ובמידת

מה סותרים) ומושתת על עובדות לכאורה שונות. בקצה אחד נמצא היקום של המציאות האסטרטגית הקרה. זהו יקום קשוח, שבו לא אחת השפה המדוברת היא מאבקי העוצמה, וישראל נוטה לחוש שהיא חייבת להימצא בו בכל עת כשידה על העליונה.

בקצה האחר מצוי היקום של דעת הקהל העולמית. זהו יקום של תפיסות ודימויים הרחוקים לעתים מהמציאות הקשוחה שבשטח, אך אלה קנו אחיזה בתקשורת ובקרב ארגונים בינלאומיים. תפיסות ודימויים אלה הם במידה רבה מקור ללגיטימציה בינלאומית או להיעדרה. הלגיטימציה משפיעה גם על גבולות חופש הפעולה ועל יכולות העמידה וההתמדה של ישראל ביקום המציאות האסטרטגית. בין שני הקצוות נמצא היקום הבין-ממשלתי. הממשלות מגלות בקיאות – חלקית לפחות – בעובדות ובמכניקה האסטרטגית, אבל פעולותיהן מוכוונות במידה רבה מדעת הקהל.

הפער בין חוקי המכניקה לבין תפיסת העובדות בשלושת היקומים הולך ומתרחב. ביקום של דעת הקהל העולמית נתבע מישראל להסדיר את ענייניה, ובעיקר את הסוגיה הפלסטינית, בלא דיחוי. הסבלנות והנכונות להקשיב לטיעונים כאלה ואחרים היא מזערית. היקום הבין-ממשלתי משתרע בין האמונה שהסכסוך

הישראלי-פלסטיני הוא שורש חוסר היציבות במזרח התיכון, לבין אדישות מאחורי דלתיים סגורות תוך יישור קו תקשורתי עם דעת הקהל. אבל ביקום האסטרטגי הדברים מורכבים יותר.

במציאות המתוארת במאמר זה נחשפת בהדרגה מפה חדשה של חוסר יציבות, חוסר ודאות ואיומים, ומדיניות ישראל אינה יכולה להתעלם מן המפה המתהווה. בד בבד, ישראל חייבת גם לשאוף לשימור אפיקי שיתוף פעולה עם

מצרים, ירדן ותורכיה, לפיתוח אפיקי שיתוף פעולה עם סעודיה, ולניצול הזדמנויות לשיכוך הזעזועים האזוריים.

הערות

1 ראו: רון טירה, "האידיאליסט וחבורת המקיאבליסטים: כיצד ארצות-הברית מביסה עצמה במזרח התיכון", **עדכן אסטרטגי**, כרך 14, גיליון 1 (אפריל 2011), עמ' 39–50.

2 הדוקטרינה האמריקנית מגדירה "The distance across which the Nation can project decisive military power is its strategic reach". ראו: FM 3-0, C1 מה-22 בפברואר 2011.

3 לוב היא היוצא מן הכלל המעיד על הכלל, ואף המעורבות הצבאית שם עוצבה מלכתחילה באופן שנועד בראש ובראשונה לצמצם סיכונים ועלויות, ולא באופן שנועד להבטיח את השגת המטרות. ראו: Ron Tira, "The Uncommitted Commitment: US Military Involvement in Libya", *Infinity Journal*, April 27, 2011.

במציאות נחשפת בהדרגה
מפה חדשה של חוסר
יציבות, חוסר ודאות
ואיומים. מדיניות ישראל
אינה יכולה להתעלם מן
המפה המתהווה

- 4 למעט אולי תוניסיה, אך גם בה המציאות רחוקה מהדיווח התקשורתי.
- 5 Nawaf Obaid, "Amid the Arab Spring, a U.S.-Saudi Split", *The Washington Post*, May 16, 2011.
- 6 Paul Richter and Neela Banerjee, "US-Saudi Rivalry Intensifies", *Los Angeles Times*, June 19, 2011.
- 7 Ray Takeyh, "A Post-American Day Dawns in the Mideast", *New York Times*, June 8, 2011.
- 8 "Iran 'Grooms Mehdi Army for Gulf Ops'", UPI, June 9, 2011.
- 9 Ron Tira, "Israel's Strategy (or Lack of) Towards Iran's Forward Rocket Deployments in Lebanon and Gaza", *Infinity Journal*, Issue 1, Winter 2010.
- 10 ראו גם: רון טירה, "האם לתקוף באיראן: שיקולי הקברניט", **עדכן אסטרטגי**, כרך 13, גיליון 1 (יוני 2010), עמ' 41-53; רון טירה, "האם ניתן להגיע ליציבות מול איראן גרעינית?", **מערכות**, 436 (אפריל 2011), עמ' 16-21.